

ВАСИЛЬЄВА А. В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОМОСЕКСУАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье проанализирован феномен гомосексуальной идентичности. Определено понятие идентичности, проанализирована его динамика, раскрыто понятия социальной и личностной идентичности. Сделано теоретически-методологический анализ понятий: идентичность, самосознание и Я-концепция.

Ключевые слова: социальная и личностная идентичность, гомосексуальность.

VASILYEV A. V.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF HOMOSEXUAL IDENTITY

The article analyzes the phenomenon of homosexual identity. The notion of identity analyzes the dynamics concepts disclosed the concept of social and personal identity. Made of theoretical and methodological analysis of the concepts of identity, self-awareness and self-concept.

Keywords: social and personal identity, homosexuality.

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2013 року.

УДК 159.9

ВАСИЛЬЄВ Я. В., ШАЛИГІНА Г. О.

Чорноморський державний університет
імені Петра Могили (м. Миколаїв)

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Пропонується цілісна теорія розвитку особистості, котра базується на футурреальній психології, де провідною закономірністю розглядається процес саморозвитку особи, основною метою якого є формування потреби у самоактуалізації, пов'язаної з пошуком власного призначення у житті та місця у ньому на основі розкриття потенційних здібностей людини.

Ключові слова: розвиток особистості, похилий вік, саморозвиток, самоактуалізація, сенс життя, віддаленість цілей, перспектива.

Значне місце при підготовці майбутніх соціальних працівників має навчальний предмет «Вікова психологія», у рамках якого розглядаються закономірності психічного розвитку особистості у різні вікові періоди життя. Якщо періоди дитинства та юності у психологічній науці достатньо вивчені та висвітлені, меншою мірою це стосується періодів молодості та дорослості, проте віковим періодам зрілості, похилого віку та старості присвячено мало досліджень та відсутні певні теоретичні обґрунтування проблем розвитку особистості у ці останні вікові періоди. Ці періоди неможливо розглядати у відриві від цілісної концепції особистості і тому у нашій роботі ми будемо розглядати проблеми похилого віку у контексті саморозвитку особистості.

Важливе значення для людей похилого віку має сім'я, хоч багато з них зустрічають свою старість наодинці. У людей похилого віку часто настає період самотності. Під самотністю у геронтології розуміють таке відчуття розриву з оточенням, що збільшується, острах наслідків самотнього способу життя, важке переживання, пов'язане з утратою істотних життєвих цінностей. Самотність у похилому віці – поняття далеко

неоднозначне і, власне кажучи таке, що має соціальний зміст: самотність як соціальний стан, що відбиває психофізичний статус літньої людини, що ускладнює її можливість з'ясувати нові і підтримувати старі контакти [3].

Життя людини не є повноцінним, якщо не реалізується її право на відпочинок. Дозвілля та відпочинок відіграють особливу роль у житті людини похилого віку, особливо, коли її участь у трудовій діяльності неможлива. У сучасних економічних умовах люди похилого віку займають в нашому суспільстві маргінальне соціокультурне положення. Повноцінна життєдіяльність багатьох людей похилого віку неможлива без надання їм різних видів допомоги та послуг, які відповідають їхнім соціальним потребам. При плануванні дозвілля та відпочинку пріоритет належить розвивальним технологіям. У розпорядженні спеціалістів з реабілітації є ігрові та розважально-ігрові (рухливі, малорухливі, театралізовані), діалогічні (показ, розповідь, переказ, пояснення, ілюстрування), репродуктивні та творчі (тренінги, імпровізація), навчальні (завдання, повторення), проблемно-пошукові, інформаційні та інші технології.

Зі збільшенням тривалості життя зростає і період безпомічного існування старих людей з різними хронічними і психічними захворюваннями. Прогресування наслідків хронічних патологічних процесів не завжди можна зупинити за допомогою новітніх фармакологічних засобів.

Люди похилого віку з порушеннями повсякденних функцій складають приблизно 60% усіх тих, хто повідомляє про наявність у них якихось захворювань; лише половина з них у стані виділити якимось основне захворювання. За даними українських учених, тільки 24% осіб старше 60 років, що живуть у комфортних умовах, можна вважати практично здоровими; серед живучих у незадовільних умовах таких старих людей усього 9% [1].

З певного віку непересічною цінністю для людини стає сім'я, задля єдності і благополуччя котрої вона живе і працює, обстановка у якій може додавати їй сил і відчуття всіх барв життя чи пригнічувати, кидати її у депресивні стани. Багато старих людей у сімейних стосунках прагнуть поєднувати свободу й активність. У багатьох західних країнах вони надають перевагу незалежному життю, вважаючи важливим, щоб діти чи близькі родичі мешкали неподалік. Майже у 80% випадків батьки живуть з одним зі своїх рідних на відстані, яку можна подолати за 30 хв. Загалом, люди похилого віку більше прагнуть активної взаємодії з членами сім'ї, а усамітнення забезпечує їм особистісну свободу. Сім'я для них є опорою.

Теоретичний аналіз літературних джерел довів наявність значної кількості проблем у похилому віці, як особистісного психологічного характеру, так і впливу зовнішніх матеріальних та соціальних чинників. Підтверджено також наше передбачення про відсутність цілісної теоретичної концепції розвитку особистості у цьому віці, яка би була пов'язана з теоретичними закономірностями генезису особи протягом усього життєвого шляху. Слід констатувати, що найближчим до нашого підходу є гуманістичний напрямок психологічних досліджень А. Маслоу, проте у його теорії проблема похилого віку розглядається недостатньо повно.

Проблему розвитку особистості протягом усього життєвого шляху ми розглядаємо з позицій футурреальної психології, сутність якої полягає у тому, що людина завжди орієнтується на майбутнє і живе заради нього, виходячи з реальних ситуацій теперішнього часу [2]. Це орієнтування у життєвих ситуаціях відбувається незалежно від того усвідомлює це людина чи ні, тому що, як відомо з філософських концепцій та роз-

робленого нами просторово-часового континууму, ситуацій минулого часу вже немає, теперішній час швидкоплинний та залишається сталим тільки майбутній час. Такий підхід має значення для вирішення питань цієї роботи, що полягає у тому, наскільки людина похилого віку спирається на перспективу майбутнього життя.

Що стосується цілісної теоретичної концепції розвитку особи, то з точки зору футурреальної психології, провідним механізмом цього процесу є саморозвиток особистості [2]. С.Л. Рубінштейн ще у 40-х роках минулого століття писав: «Проблема психологічного вивчення особистості не закінчується на вивчені психічних властивостей особистості... вона завершується розкриттям самосвідомості особистості» [7, с. 435]. При цьому слід відмітити, що самосвідомість є складовою частиною саморозвитку, як й інші компоненти цього процесу, такі як: самореалізація, самовизначення, самоствердження, самовдосконалення та самоактуалізація.

Проблема саморозвитку особистості, з нашої точки зору, розкривається при введенні так званого третього основного інстинкту – інстинкту зростання та розвитку. Цей інстинкт спирається на орієнтувально-дослідний безумовний рефлекс. Коли виникає невизначеність в умовах ситуацій, у тому числі і майбутнього часу, автоматично включається орієнтувальний рефлекс: «Що таке?» (за І.П. Павловим), а з ним і шкіряно-гальванічна реакція, яка через емоції спрямовує людську активність на постановку мети для розв'язання проблемної ситуації.

Для експериментального дослідження розвитку особистості та її саморозвитку була розроблена методика цільової спрямованості особистості [2]. Вона дозволяє об'єктивно досліджувати закономірності саморозвитку особистості та встановлювати залежності між віком людини та процесами саморозвитку. Наші дослідження підтвердили погляди представників теорії холізму чи організмичного підходу та його засновника К. Гольдштейна, який писав, що нормальний організм – це той, «у якого тенденція до самоактуалізації діє зсередини, яка долає труднощі, що виникають у процесі зустрічі з зовнішнім світом не на основі тривоги, а в очікуванні радості перемоги». І як далі продовжує Л.Г. Терлецька: «По Гольдштейну, самоактуалізація – творча тенденція людської природи. Вона складає основу розвитку та самовдосконалення організму» [6, с. 52]. Таких же поглядів дотримувався А. Маслоу, який поставив потребу у самоактуалізації на вершину піраміди потреб.

Треба відмітити, що саморозвиток особистості вирішує ще одну психологічну проблему, на яку дослідники не звертають достатньої уваги. Це стародавній девіз: «Пізнай себе», який у сьогоднішній перетворюється у практичну проблему – людина знайшла себе? Виявила своє призначення? Наблизилася до архетипу Самості чи ні (за К. Юнгом)? І взагалі – на своєму вона місті чи ні? У тому числі й у професійному сенсі, що має важливе значення при підготовці соціальних працівників. Характер відповіді на ці питання дозволяє підійти до розв'язання особистісних проблем людини у різних вікових періодах, а також має діагностичне значення при роботі з клієнтами соціального працівника, особливо у пошуку сенсу життя.

На основі наших досліджень було встановлено, що з моменту народження і до 3-х років саморозвиток дитини характеризується зовнішньою презентацією, коли його можна тільки спостерігати, а з 3-х років і до кінця молодшого шкільного віку відбувається внутрішня презентація саморозвитку, коли після відкриття свого «Я» і до формування внутрішнього плану дій поступово саморозвиток набуває повного розкриття. У підлітковому віці учні шукають себе у різних видах діяльності на основі інтересів та, знаходячи її, самостверджуються у ній перед своїми однолітками.

Протягом усього юнацького віку відбувається процес самовизначення, у тому числі й у ВНЗ, де студенти також самореалізуються у навчально-професійній діяльності. Деякі зі студентів та магістрів вже «Знаходять себе», та самоактуалізуються, особливо це стосується тих, хто вступає до аспірантури. Можна стверджувати, що такі особистості вже у житті йдуть за випереджаючим графіком. У молодості після завершення ВНЗ вершини саморозвитку досягають процеси самовдосконалення та професійної самореалізації. Коли після молодості настає період дорослішання й особистість досягає середини життя – провідним процесом стає процес самоактуалізації, проте вершина цього процесу саморозвитку приходиться на дорослий період життя, який закінчується у 45 років.

Таким чином, можна зробити попередні висновки розвитку особистості у першій половині життя. Дослідження доводить, що процес саморозвитку залежить від особистої активності людини. Визначальним є вміння особи підтримувати внутрішній діалог між інстанціями Дійового та Ідеального «Я», у процесі якого уточнюються питання: «Це моя діяльність чи ні?», «Відповідає

вона моїм інтересам та здібностям чи ні?». Фут/. Як писав А. Маслоу: «Нікому не вдається зробити розумний життєвий вибір, якщо він не буде кожену хвилину свого життя прислуховуватися до себе, до власного «Я» [8]. Той, хто веде такий діалог, може чесно сказати собі – це моє чи ні, може прислухатися «до сигналів природи» (за Ж.-Ж. Руссо). Хто, перш за все, діє за власними інтересами, а не так як усі, той швидше знайде свою діяльність, що відповідає призначенню особистості та потребі у самоактуалізації. Деякі студенти у юності знаходять себе та вступають до аспірантури.

Ті, хто не йдуть цим шляхом, як довели наші дослідження парасуїцидентів, які були виконані під керівництвом В.І. Каневського [4], а також вивчення особистості наркоманів, довели, що їхні цілі не були спрямовані на саморозвиток та взагалі їх було мало, і не було цілей, які були б спрямовані на перспективу. Можна впевнено стверджувати, що самоактуалізована особистість живе повним життям, тому що займається цікавою для неї творчою діяльністю, є оптимістом, упевненою у собі людиною, яка має перспективу у житті, і тому у неї немає вікових криз. Ті, хто не досягли потреби у самоактуалізації до середини життя, можуть самовдосконалюватися та самореалізуватися у професійній діяльності та досягти значних успіхів і висот у кар'єрному зростанні і це непогано, проте такі досягнення не завжди відповідають внутрішній мотивації людини, притаманній самоактуалізованій особистості.

Тому після переходу крізь Рубікон середини життя у багатьох людей виникають кризові явища, пов'язані з усвідомленням того, що життя вже йде під уклін і виникають питання – досягла особа того чого вона хотіла від життя? Чи можна щось змінити, щоб покращити життя? Ще є якась перспектива? Саме у цей час настає знаний феномен середини життя – «переоцінка цінностей». Це останній шлагбаум при переході від дорослого періоду життя до зрілого та похилого віку. Цей природний життєвий тест дозволяє, мабуть, в останній раз замислитися та усвідомити проблему – заради чого я живу, що робити далі у житті, чи не дарма воно пройшло, що ще можна змінити, і, взагалі, у чому сенс мого власного життя. Природа сама спонукає та підштовхує особу до вирішення цих проблем. Залишається вже небагато часу, аби виправити становище і почати нове життя на підході до 50 років.

У нашому експериментальному дослідженні взяли участь особи до 66 років, які проходили

тестування за методикою цільової спрямованості особистості, завдяки якій визначалися цілі людини та методики мінімуму, за допомогою котрої виявлялися провідні риси особистості. Враховувалися риси особистості, що мають значущу статистичну достовірність при застосуванні кореляційного аналізу. Ці риси відображали позицію особистості, яка визначалася на основі віддаленості цілей від ситуацій теперішнього часу. Близькі цілі відносяться до егоцентричної позиції особистості, середні – до раціональної та дальні – до альтруїстичної позиції, до якої входять також цілі самовдосконалення та самоактуалізації. Також виявлялася особистісна активність за допомогою факторного аналізу, у якому враховувалися три провідних фактори.

У зрілому віковому періоді, який за нашою періодизацією продовжується від 45 до 55 років, з близькими цілями статистично достовірних кореляційних зв'язків немає. Середні цілі вказують на те, що у наших піддослідних цього віку негативний зв'язок з істерією, тобто вони не потребують, аби ними захоплювалися, а це вказує на деяку суворість та раціоналізм особи. Дальні цілі свідчать про наявність депресії, що зрозуміло при поступовому відході від середини життя, та з іншого боку, депресія характерна для альтруїстичної позиції і вказує на скептичні погляди на життєві ситуації, коли всі події піддаються сумніву.

Таке трактування альтруїстичної позиції підтверджується характером особистісної активності, у якій серед трьох факторів на першому місці знаходиться фактор саморозвитку. Це вказує на те, що процес саморозвитку продовжується та, найголовніше, що на першому місці серед факторних показників знаходиться процес самоактуалізації, а на другому місці – показник сумарного процесу саморозвитку. Таким чином, можна констатувати, що процес самоактуалізації входить до основних потреб людини й у цьому віці. На другому місці знаходиться фактор активності, а на третьому – психопатологічний фактор.

У похилому віці, що продовжується від 55 до 66 років, з середніми по віддаленості цілями статистичної достовірності немає, а з близькими та дальніми є. При цьому кореляції з протилежним знаком однієї риси – параноїдальної тенденції. При постановці близьких цілей на характер індивіда впливають зверх цінні ідеї, а при постановці дальніх цілей, навпаки, – зверхцінні ідеї відсутні. Все це вказує на те, що у питаннях простих та егоїстичних виникає впевненість та підозріливість особистості. Коли ставляться дальні цілі,

така впевненість та підозра відсутня, і людина приймає рішення об'єктивно, що відповідає альтруїстичній позиції.

Аналіз особистісної активності у цьому віці показав, що на першому місці знаходиться емоційний фактор. У цьому віці у більшості людей відбувається різкий перехід від дальніх та перспективних цілей до середніх та близьких, тому що об'єктивно років життя стає все менше. З'являється особистісна риса – психастенія, як показник зниження нервово-емоційного стану та нерішучості, а також негативний показник риси манії, а це означає, що потенціальної енергії у цьому віці вже немає. Другий фактор – психопатологічний та третій фактор – активності, у якому на провідних позиціях знаходяться процес самореалізації та середні по віддаленості цілі. Це означає, що енергії у цьому віці вистачає тільки на середні цілі та процес самореалізації. Інші процеси, затратні за енергетикою, для людини цього віку вже небажані.

Слід відмітити, що протягом усього експериментального дослідження вікових особливостей особи від 17 до 66 років основною метою було не дослідження саморозвитку, а закономірності цільової спрямованості особистості [2]. Тому репрезентативність вибірки будувалася на стандартних принципах, а значення саморозвитку у структурі особистості було відкрито у процесі самого дослідження. Тому зниження у похилому віці кількості цілей процесу самоактуалізації відносно періоду зрілості вказує на загальні тенденції вікового розвитку. Про це свідчить і те, що у похилому віці першим у факторному аналізі особистісної активності стає емоційний фактор, а психопатологічний з останнього у зрілому віці переміщується на друге місце у похилому віці.

Разом з тим, у похилому віці при зниженні потенційних енергетичних витрат організму зберігаються відмінності позицій особистості. Ті, хто зорієнтований на процеси самореалізації, що спираються на близькі та середні цілі, як ми відмічали раніше, мають параноїдальні тенденції, які характеризуються як «великий егоїзм, самовдоволеність та надмірна зарозумілість» [5, с. 91]. Ті, хто орієнтується на далекі цілі, у тому числі на процеси самоактуалізації, навпаки, відрізняються альтруїзмом та відсутністю пихатості – щодо інших. Такі риси належать до рис самоактуалізованої особистості, котра продовжує у похилому віці займатися творчою діяльністю, у тому числі й у наступному віковому періоді старості.

Експериментальне дослідження психологічних проблем похилого віку доводить, що у цьому віковому періоді можна уникнути значної частини труднощів, якщо особистість протягом життя чи у його другій половині після кризи «переоцінки цінностей» знайде сенс життя у виникненні потреби у самоактуалізації. Результати дослідження доводять, що провідною цілісною теорією та практикою розвитку особистості є її саморозвиток з метою знайти у житті своє призначення та повністю розкрити свої потенційні здібності. Майбутні соціальні працівники, якщо будуть спиратися на такий підхід, зможуть допомогти людям похилого віку знайти сенс життя та полегшити його.

Список використаних джерел

1. Бондаренко И. Н. В интересах пожилых людей / И. Н. Бондаренко // Работник социальной службы. — М., 1997. — № 1. — С. 43.
2. Васильев Я.В. Футурреальная психология личности: Монография/ Я.В. Васильев. — Николаев: Изд-во «Илион», 2007. — 519 с.
3. Иванова И.Б. Социальная работа (теория и практика)/ И.Б. Иванова — К.: Внурол-Україна, 2004. — 408 с.
4. Каневский В.И. Динамика целевой направленности личности суицидентов в катамнезе /В.И. Каневский // Материалы 2 международного научно-практического конгресса «Проблемы развития современной психологической помощи: концепции и практики», 2—4 октября 2009 г. МДЦ «Артек». — С. 166—175.
5. Мельников В.М. Введение в экспериментальную психологию личности/ В.М. Мельников, Л.Т. Ямпольский. — М.: Просвещение, 1985. — 319 с.
6. Терлецька Л.П. Психічне здоров'я особистості. Технологія самоаналізу. Монографія./ Л.П. Терлецька — К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. — 150 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн — СПб.: Питер, 1999. — 720 с.
8. Maslow A. The farther reaches of human nature. — New York: Viking Press, 1971.

ВАСИЛЬЕВ Я.В., ШАЛЫГИНА А. А.

САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА

Предлагается целостная теория развития личности, которая базируется на футурреальной психологии, в которой ведущей закономерностью является процесс саморазвития личности, основной целью которого есть формирование потребности в самоактуализации, которая связана с поиском собственного предназначения в жизни и места в нем на основе раскрытия потенциальных возможностей человека.

Ключевые слова: развитие личности, пожилой возраст, саморазвитие, самоактуализация, смысл жизни, удаленность целей, перспектива.

VASILEV Y.V., SHALUGINA A. A.

SELF-DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY AND PROBLEM OF ADVANCED AGE

The complete theory of development of the personality which is based on futureal psychology is offered, in which leading regularity process of self-development of the personality formation of requirement for self-updating which is connected with search of own mission in lives and places in it on the basis of disclosure of potential possibilities of the person is which main objective is.

Keywords: personality development, advanced age, self-development, self-updating, meaning of the life, remoteness is more whole, prospect.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2013 року.

УДК 159.9 : 316.6

ВЕНГЕР Г. С.

Херсонський державний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ РОЛЬВИХ ВІДНОСИН У СІМ'Ї

У статті представлено феноменологію соціального інституту сім'ї. Розглядаються зміст поняття «роль» та особливості його застосування у сімейних відносинах.

Ключові слова: соціальний інститут, роль, сім'я, рольові відносини.

Актуальність вивчення проблеми пов'язана передусім із значенням, яке відіграє сьогодні сімейне життя. Варто зазначити, що сімейне життя нагадує айсберг, більшість людей бачить лише його малу надводну частину та обманюють себе, думаючи, що бачать його у цілому. Де-

які здогадуються, що айсберг – більший, проте не знають, що саме представляє собою його невидима частина. Не знаючи всіх тонкощів сімейного життя, можливо направити його небезпечним шляхом. Подібно руху досвідченого моряка, який повинен враховувати форму та розміри